

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E KİMSESİZ ÇOCUKLARIN HİMÂYESİNE İLİŞKİN POLİTİKALAR

Saliha OKUR GÜMRÜKÇÜOĞLU¹

Öz

Bu makale, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kadar kimsesiz çocukların korunmasına yönelik sosyal politikaların dönüşümünü incelemektedir. Osmanlı toplumunda, dayanışma kültürü doğrultusunda mahalleler, vakıflar ve dini kurumlar, kimsesiz çocukların temel ihtiyaçlarını karşılamada önemli rol oynamıştır. Söz konusu dayanışma yöntemleri sayesinde tebennî (geçici evlat edinme) uygulaması sistematik bir şekilde işlemiş, himâyeye ihtiyaç duyan çocukların bir aile ortamında yetişmesini sağlanmıştır. Ancak, 19. yüzyıldaki göçler ve savaşlar bu geleneksel yöntemleri yetersiz kılmış ve Tanzimat reformlarıyla birlikte kurumsal düzenlemeler zorunlu hale gelmiştir. Çalışma, Osmanlıdaki mahalle dayanışmasından modern sosyal politikalara geçişi, Dârüşşafaka, Dârülaceze ve Islahhâneler gibi kurumların rolüyle ele almaktadır. Günümüz Türkiye'sinde, Osmanlı mirasının modern sosyal hizmet uygulamalarına etkileri, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından sürdürülen çocuk koruma politikaları bağlamında tartışılmaktadır. Araştırmada tarihsel analiz yöntemi kullanılmış, arşiv belgeleri ve literatür taramasına dayalı veriler değerlendirilmiştir. Sonuçlar, kimsesiz çocukların korunmasının bireysel ve yerel girişimlerden kurumsallaşmış bir devlet politikası haline geldiğini ve bu politikanın modern sosyal hizmet sistemlerine temel oluşturduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Evlat edinme, kimsesiz çocuk, Osmanlı toplumu, sosyal hizmet.

¹ Doç. Dr., Yalova Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Kamu Hukuku, Hukuk Tarihi Anabilim Dalı, E-posta: slhokurgmr@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9950-7896.

OKUR GÜMRÜKÇÜOĞLU, S. (2025). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kimsesiz Çocukların Himâyesine İlişkin Politikalar. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 25(Aile Özel Sayısı Cilt-2), 513-535. DOI:10.21560/spcd.vi. 1634074

STATE POLICIES ON THE CARE OF ORPHANED CHILDREN FROM TO THE OTTOMAN ERA TO THE REPUBLICAN PERIOD IN TÜRKİYE

Abstract

This study investigates the evolution of social policies aimed at protecting orphaned children from the late Ottoman Empire to the Republic of Turkey. In the Ottoman context, community-based mechanisms such as neighborhood solidarity, religious institutions, and charitable foundations (*waqfs*) played a central role in meeting the needs of vulnerable children. Within this framework, the practice of *tebennî* (temporary adoption) was systematically applied, allowing children in need to grow up in a familial environment. However, the demographic and political upheavals of the 19th century—particularly migration and warfare—exposed the limitations of traditional support systems and necessitated formal institutional reforms, especially during the Tanzimat period. The article traces the transition from informal, community-driven care to state-led child protection through the examination of institutions such as Dârüşşafaka, Dârülaceze, and *Islahhâneler* (reformatories). Furthermore, it analyzes how the Ottoman legacy continues to shape contemporary child welfare practices in Turkey, particularly through the policies implemented by the Ministry of Family and Social Services. Based on historical analysis and archival research, the study concludes that the care of orphaned children has shifted from individualized and localized efforts to institutionalized state responsibility, laying the foundation for the modern social service system.

Keywords: *Adoption, orphan child, Ottoman society, social services.*

GİRİŞ

Osmanlı toplumu, sosyal dayanışma ve sorumluluk anlayışı üzerine inşa edilmiş bir yapıya sahiptir. Osmanlı hukuk sisteminde ve toplumsal yaşamında, yetim, öksüz ya da buluntu çocuklar, toplumun en savunmasız kesimleri arasında yer almış ve vakıflar ile dini kuruluşlar tarafından desteklenmiştir. Ancak, 19. yüzyıldaki sosyal ve ekonomik değişimler, savaşlar ve göçlerin neden olduğu kimsesiz çocuk sayısındaki artış, bu geleneksel yöntemlerin yetersiz kalmasına yol açmıştır. Bu durum, modern devlet yapısına uygun olarak daha kapsamlı kurumsal düzenlemeleri zorunlu hale getirmiştir. Tanzimat reformlarıyla birlikte, bu ihtiyaca cevap vermek amacıyla çeşitli sosyal politikalar geliştirilmiş ve kimsesiz çocukların korunmasına yönelik kurumsal yapılar oluşturulmuştur. Bu çalışmada, Osmanlı'da çocukların korunması için uygulanan yöntemler, Tanzimat öncesindeki mahalle dayanışması ile başlayıp Tanzimat sonrasındaki kurumsallaşma süreçlerine kadar ele alınacak ve bu politikaların günümüz uygulamalarıyla bağlantıları incelenecektir.

Osmanlı Devleti'nin toplumsal düzeninde mahalle, bireylerin sosyal güvencesini sağlayan en temel yapıdır. Mahallede yaşayan herkes, birbirinin ihtiyaçlarından haberdar olur ve mümkün oldukça bu ihtiyaçlara cevap verirdi. Özellikle kimsesiz çocuklar, mahalle sakinleri veya akrabalar tarafından korunmaya alınır, dinî ve ahlakî sorumluluğunun bir gereği olarak büyütülürdü. Komşuluk hakkı ve yardımlaşma, bu tür dayanışmaların hukuki ve toplumsal temelini oluşturuyordu. Bu yardımlaşma geleneğinin en önemli göstergelerinden biri, **tebennî** (geçici evlat edinme) uygulamasıdır. Osmanlı toplumunda kimsesiz çocuklara yönelik farkındalığı ve sorumluluk bilincini yansıtan bu sistem, uzun yıllar Osmanlı Devleti'nde uygulama alanı bulmuş ve mahkeme kayıtlarında yer almıştır. Öte yandan yetimler ve kimsesiz çocuklar için kurulmuş vakıflar da, bir başka önemli destek mekanizmasıydı. Vakıflar, bu çocukların barınma, gıda ve eğitim ihtiyaçlarını karşılamak konusunda toplumda büyük bir işlev görmüştür. Bununla birlikte, bu sistem daha çok bireysel ve yerel inisiyatiflerle ilerlemiştir.

19. yüzyılda yaşanan göçler, savaşlar ve sanayileşme, toplumsal dengeleri köklü bir şekilde değiştirmiştir. Ailelerin parçalanması ve kırsal kesimden şehre göçle artan yoksulluk, sokakta yaşayan kimsesiz çocuk sayısının

yükselmesine neden olmuştur. Bu dönemde mahalle dayanışması ve vakıflar, giderek artan bu yükü karşılayamaz hale gelmiştir. Tanzimat reformlarıyla modern devlet anlayışının benimsenmesi, kimsesiz çocukların korunmasına yönelik kurumsal düzenlemeleri zorunlu kılmıştır. Tanzimat, yalnızca devletin merkezi idaresini güçlendirmekle kalmamış, aynı zamanda sosyal politikaların da devlet eliyle yürütülmesi gerektiği fikrinin yerleşmesinde aracı bir rol almıştır.

Tanzimat reformları sonrası, çocukların korunmasına yönelik kapsamlı kurumlar kurulmuştur. **Dârüşşafaka** (1863), kimsesiz çocuklara hem barınma hem de modern bir eğitim sunarak, bu çocukların topluma kazandırılmasını hedefleyen önemli bir girişimdir (Ayhan, Maviş, 1994, s.7-9). Eğitim sistemini mesleki becerilerle birleştiren bu kurum, çocukların yalnızca korunmasını değil, aynı zamanda gelecekte toplumsal bir değer haline gelmesini de sağlamıştır. **Dârülaceze** (1895) ise daha geniş bir sosyal sorumluluk anlayışıyla yalnızca kimsesiz çocuklara değil, yaşlılara, engellilere ve ihtiyaç sahiplerine de hizmet etmiştir (Yıldırım, 1996, s. 141). Burada, çocuklar için özel bölümler oluşturulmuş, onların fiziksel, duygusal ve sosyal gelişimleri için ihtiyaçlar doğrultusunda kapsamlı bir bakım sistemi geliştirilmiştir. Ayrıca, **Islahhâneler** (1867), özellikle suça sürüklenen veya sokaklarda yaşayan çocukların topluma kazandırılması amacıyla açılmıştır (Öztürk, 1999, s.190-191). Bu kurumlarda çocuklara disiplinli bir yaşam tarzı kazandırılırken aynı zamanda mesleki eğitim ve beceri verilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde çocukları korumaya yönelik geliştirilen gerek sosyal ve hukuki düzenlemeler gerekse tebennî (geçici evlat edinme) uygulaması, bu alanda modern anlamdaki hizmetlerin temelini atmıştır. Günümüzde, Türkiye Cumhuriyeti Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Osmanlı'dan devralınan bu sosyal sorumluluk anlayışını günümüz şartlarına uyarlayarak devam ettirmektedir. Bakanlık bünyesinde çocuk koruma hizmetleri, koruyucu aile programları ve çocuk evleri gibi uygulamalar, Osmanlı dönemindeki vakıf ve kurumlarla benzer bir işlev görmektedir. Kimsesiz ve korunmaya muhtaç çocukların yalnızca fiziksel ihtiyaçlarını karşılamakla kalmayan bu sistem, onların eğitimi ve topluma kazandırılmasını da hedeflemektedir. Osmanlı'dan

günümüze süregelen bu hassasiyet, hem tarihi bir mirasın devamı hem de sosyal adalet anlayışının bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Araştırmanın temel hedefi, Osmanlı Devleti'ndeki mahalle dayanışması ve tebennî gibi uygulamaların, modern Türkiye'deki evlat edinme, koruyucu aile ve çocuk evleri gibi politikalarla nasıl bir süreklilik ve dönüşüm içinde olduğunu ortaya koymaktır. Böylece tarihsel miras ile günümüz sosyal hizmet sistemleri arasındaki ilişki daha da belirginleşecektir. Bu amaç doğrultusunda, tarihsel analiz yöntemi kullanılarak arşiv belgeleri, Osmanlı kadı sicilleri, vakıf şartnameleri ve literatür taraması yoluyla veri toplanmıştır. Nitel analiz yöntemiyle değerlendirilen bu veriler, hem Osmanlı dönemi hem de Cumhuriyet dönemindeki çocuk koruma sistemlerinin yapısal özelliklerini karşılaştırmalı bir perspektifle ele almayı mümkün kılmaktadır.

1. Osmanlı Toplumunda Kimsesiz Çocukların Himâyesi

Araştırmacıların “Vakıf medeniyeti” olarak isimlendirdikleri Osmanlı Devleti pek çok alandaki hizmeti vakıflar aracılığı ile sürdürmüştür. Vakıflar, Osmanlı hukukunda toplumsal düzenin korunması ve sosyal adaletin sağlanmasında temel bir araç olarak konumlandırılmıştır. İslam hukukunun bir yansıması olan bu sistemde, vakıflar kişilerin mal varlıklarını toplumun yararına tahsis etmelerini sağlayan bir yapı olarak geliştirilmiştir. Bu sistemle şehircilik, bayındırlık, sağlık, eğitim, yoksulların korunması ve yetimlerin ihtiyaçlarının karşılanması gibi birçok alanda kalıcı hizmetler sunulmuştur.

Eğitim ve sağlık alanı bunların başında gelmektedir. Sosyal yardımlaşma ve kimsesiz çocukların ihtiyaçlarını gidermek için kurulan vakıfların yanında genel vakıfların şartnamelerinde yetim ve kimsesiz çocukların ihtiyaçları için de maddeler ayrılmıştır. Bu doğrultuda Fatih Sultan Mehmet, Kanuni Sultan Süleyman ve II. Abdülhamid Han'ın kurduğu pek çok vakfın yetim ve kimsesiz çocuklar için ayrı ödenek ve imkânlar oluşturduğu görülmüştür. Örneğin Fatih Sultan Mehmet'in Ayasofya Vakfı şartnamesinde yetimler için “Dâr'ut-Ta'lîm” isimli bir okul inşa edildiği ifade edilir (Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1938, s.328-329). Osmanlı toplumunda kurulan vakıflar yalnızca hanedan üyeleri tarafından değil, toplumdaki gönüllü hayırseverler tarafından da kurulup gelirlerinin bir kısmı yine yetim ve kimsesiz çocuklara aktarılmıştır (Öztürk, 1991, s.1035-1036; Canan, 1991, s.59).

Kimsesiz çocukların bakımı, yetiştirilmesi, himâye edilmesi ve bu çocukların üretken bir fert olarak toplumsal hayata kazandırılmaları için farklı sistemler geliştirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu alanda geliştirdiği sistemin detaylarına bakmak, tarihi süreci anlamak açısından önem arz eder. Nitekim Osmanlı toplumu yetim/öksüz, buluntu, besleme, oğulluk gibi farklı isimlerle ifadesini bulan çocuklar için gerek bakım ve gözetim gerekse eğitim ve terbiye açısından himâye altına aldıkları çocukların hukukunu korumaya özen göstermiştir (Gürer ve Bay, 2013, s. 39-50). Devletin vakıflar aracılığı ile benimsediği uygulamalar sayesinde yetim ve kimsesiz kalmış çocukların yetiştirilmesinin yanında, hukuklarının da korunma altına alındığını söylemek mümkündür (Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1938, s.313-314).

Osmanlı'da vakıfların tek sorumluluğu himâyeye muhtaç çocuğun güvenlik ve temel ihtiyaçlarını sağlamak değildi. Çocuğun güvenliği, himâyesi ve giyim-kuşam gibi ihtiyaçlarının yanında eğitim ve meslek hayatlarında da beceri kazanmaları istenmiştir. Nitekim II. Mahmud döneminde çocukların eğitimlerine önem verilmesi gerektiği vurgulanmış, halktan veya esnaftan her kim bu çocukları himâyeye ediyor ise beceri kazanıp yetişmeleri için ehemmiyet göstermeleri istenmiştir. Üsküdar Mahkemesine ait bir sicil kaydında çocukların günde iki defa okula gönderilmesi gerektiği bildirilmiştir (İstanbul Mahkemesi 154 Numaralı Sicil, 174/56; Koçer, 1991, s.36). Öte yandan yetim mallarının da vakıflar aracılığı ile işletilerek koruma altına alındığını ve bu meblağın korunmasına yönelik tedbirlerin alındığını söylemek mümkündür (Şimşek, 2021, s. 96-98). Yetimlerin korunmasına yönelik geliştirilen bir diğer sistem ise "eytam keseleri" olarak anılan ve yetim çocuğun maddi olarak desteklenmesini sağlayan fondur. Bu fonun ne zaman işletilmeye başlandığı konusunda kesin bir tarih olmasa da sistemin işletilerek yetim çocukların özellikle miras haklarından doğan mallarının korunmaya alındığı görülmüştür (Çiftçi, 2003, s. 82-83).

Osmanlı toplumunda kimsesiz ve korunmaya muhtaç olan çocukların himâyesi için farklı isimlendirmeler altında çeşitli uygulamaların geliştirildiği bilinmektedir. (BOA, NFS.d, 1143, s.10-11; BOA, DH. MKT, 54/2; BOA, C. BLD, 18/854). Bakım ve gözetim için bir ailenin yanına yerleştirilen kız çocuğuna "besleme", erkek çocuğuna "oğulluk" denildiği kayıtlarda ifade

edilir. Bu uygulama genellikle ekonomik düzeyi düşük bir ailede dünyaya gelen bir çocuğun, sağlıklı bir ortamda yetiştirilmek üzere temyiz yaşına kadar varlıklı bir ailenin yanına tebennî maksadıyla verilmesidir (Kurt, 2013, s. 98-99; Güner ve Bay, 2013, s.65). Yetim ve kimsesiz çocukların yanında terk edilerek bir yere bırakılmış çocukların da mahkeme kararı ile uygun ailelere verildiği görülmüştür. Mahkemenin izni doğrultusunda tebennî verilen çocukların bakımı ve yetiştirilmesi için özel fonlar açılmış maaşlar tahsis edilmiştir (BOA, DH. MKT, 1986/70, H. 1310/M. 1892; BOA, DH. MKT, 1141/47; BOA, DH. MKT, 2480/113; BOA, DH. MKT, 251/19). Görüldüğü üzere Osmanlı toplumunda çocuğun yetişmesi, ahlakı, eğitimi ve iyi olma hali için farklı yollarla geliştirilen tebennî uygulamaları mevcuttur. Hiç şüphesiz buradaki ortak amaç çocuğun huzurlu ve sağlıklı bir aile ortamında temel gereksinimlerinin karşılanarak topluma kazandırılmasıdır.

Osmanlı hukukunda, tebennî olarak adlandırılan geçici evlatlık süreci, çocuğun uygun bir aile yanında korunup eğitilmesini öngörmektedir. Çocukların himâye edilmesi sürecinin mahkeme tarafından yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Kimsesiz çocukları himâye etmek isteyen ailelerin ekonomik düzeyinin bir çocuğa bakabilecek yeterlilikte olması gerekiyordu. Bu süreçte çocuğun bakımını üstlendikten sonra aile bir takım ekonomik zorluklar yaşarsa bakımın sürdürülebilmesi amacıyla mahkeme tarafından belli oranda bir ödenek ayrıldığı bilinmektedir. Öte yandan kimsesiz çocuğun bakımını üstlenen ailenin çocuk için yaptığı günlük masrafları mahkemeye tescil hakkı bulunmaktaydı. Böylelikle çocuğun gerçek ailesi ortaya çıktığında şayet çocuklarını geri almak isterlerse o güne kadar yapılan masrafları ödemekle yükümlüydü. Bu uygulamanın çocuğa bakım veren ailenin hukukunu korumaya yönelik olduğu anlaşılmaktadır. (Kurt, 1992, s.553; Davud Paşa Mahkemesi 1 Numaralı Sicil, 415/459).

Osmanlı hukukundaki tebennî uygulamasının modern hukuktaki soybağı esasına dayalı evlatlıktan farklı bir şekilde işlediği anlaşılmaktadır. Zira İslam aile hukukunda soybağının korunması, nesebin belirlenmesi, aile ilişkileri ve miras hakkının düzenlenmesinde kritik bir rol oynamaktadır (Dönmez, 2006, s. 573-575). Osmanlı hukukunda tebennî uygulaması soybağı açısından incelendiğinde, himâye edilen çocukların kendi ailelerinde koparılmadığı

görülmüştür. Bu uygulama, çocukların soybağı ilişkilerinin değişmemesi gerektiği prensibine dayanır; yani çocuk, evlat edinen aileyle soybağı kurmaz, yalnızca bakım ve eğitim desteği alır. Tebennî, geçici bir süreçtir ve çocuğun ergenlik çağına geldiğinde kendi ailesine dönebilme hakkı saklı tutulmuştur (Galata Mahkemesi 580 Numaralı Sicil, 183/214).

Kimsesiz çocukların genellikle yakın akrabalar tarafından himâye edildiği, bu sebeple mahremiyet ilişkilerinin daha rahat kurulduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca akraba olmayan ailelerin bebeklerine de yeni ailenin annesi tarafından süt verilerek süt hısımlığı tesis edildiği kayıtlarda yer almaktadır (Davud Paşa Mahkemesi 5 Numaralı Sicil, 60/8). Osmanlı hukukunda geçici olarak evlat edinilen çocuklarla miras hukuku anlamında bir hukuki bağ oluşmamaktadır. Bu sebeple kimsesiz çocukları himâye eden ailelerin mallarının ya hibe yoluyla, ya da ölümden sonra işleme geçecek olan vasiyet yoluyla çocuklara devredilmesi sağlanmıştır. (Berki, 1973, s.34; BOA, YB.021, 120/493).

Osmanlı uygulamasında tebennînin süreli olduğu kayıtlarda “inde’z-zafer”, “iânenen müstağni oluncaya değin” yahut “evân-ı rüşd ve hadd-i buluğlarına değin” gibi ifadelerden anlaşılmaktadır. Burada çocuğun kendi ihtiyaçlarını karşılayacağı belirli bir yaşa gelinceye kadar aile yanında himâye edildiği anlaşılmıştır (Galata Mahkemesi 114 Numaralı Sicil, 77/12; Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil, 401/468). Çocuğun temyiz yaşına ulaştığında nerede kalması gerektiği ile ilgili bir seçim hakkının bulunduğunu söylemek mümkündür. Çocuğun istediği takdirde himâye edildiği ailenin yanında kalabilme, ya da kendi biyolojik ailesinin yanına dönme imkânı saklı tutulmuştur (Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil, 458/548). Bunun yanında tebennî uygulamasının yalnızca Müslümanlar arasında değil, gayrimüslimler arasında da uygulandığını söylemek mümkündür (Beşiktaş Mahkemesi 2 Numaralı Sicil, 175/319).

Aileler tarafından evlat edinilen çocukların durumu zaman zaman mahkemelerde şikâyet konusu yapılmıştır. Çocukların bakımı ve güvenliği açısından ihmal veya kötü muamele şüphesi oluştuğunda, olaya şahit olanların mahkemelere başvurduğu kayıtlarda sabittir. Nitekim 1900’lerin başında Adanada bir ailenin evlatlık olarak verdiği çocuğun işkenceye maruz kaldığı iddiası üzerine açılan davada, iddia sahibi haklı bulunmuş ve çocuğun

biyolojik ailesine iadesi kararlaştırılmıştır (Okur Gümrükçüoğlu, 2022, s. 59; BOA, DH. MKT, 2568/15; Rumeli Sadâreti Mahkemesi 272 Numaralı Sicil, 230/252). Osmanlı uygulamasında “ıcar-ı sağır” adı verilen başka bir uygulama türü daha vardır. Varlıklı ailelerin yanına yerleştirilen çocukların, ailenin ev işlerinde yardımcı olmaları getir-götür işlerini yapmaları beklenmektedir. Bir nevi hizmet akdi olan bu anlaşmaya göre çocukların, ailenin yanında bakımları sağlanır onlar da kendilerinden beklenen işleri yerine getirirlerdi (Kurt, 1992, s.555; Faroqhi, 1994, s.342; Kurt, 1994, s.183). Çocuğun biyolojik ailesi ile yeni aile arasında yapılan sözleşmeye dayanan ıcar-ı sağır uygulaması da tebennîde olduğu gibi süreli olarak uygulanmıştır (Mahmud Paşa Mahkemesi 1 Numaralı Sicil, 152/137). Bazı kayıtlarda çocuğun ergenlik çağını geçmesine rağmen ailenin yanında kalarak çalışmaya devam ettiği görülmüştür (Davud Paşa Mahkemesi 1 Numaralı Sicil, C.79, 136/86).

Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde gerek vakıflar aracılığı ile gerekse mahalle kültüründeki dayanışma sayesinde himâye edilen çocuklar, artan salgın hastalıklar, savaşlar ve göçler sebebiyle daha kapsamlı çözümlerin arayışını zorunlu kılmıştır. 19. yüzyılın sosyal ve ekonomik yapısı o döneme kadar yerel düzeyde yapılan pek çok hizmetin daha kurumsal bir yapıya geçişini gerektirmiştir. Nitekim savaşlar sebebiyle yaşanan göçler, özellikle İstanbul sokaklarındaki kimsesiz çocukların sayısında ciddi artışa sebep olmuş ve problemin artık yerel dinamiklerle çözüme kavuşturulması zorlaşmıştır (Koç, 2007, s.40). Bu süreç, çocukların korunması için modern sosyal politikaların uygulanmasını ve bu politikaların hukuki bir çerçeveye oturtulmasını beraberinde getirmiştir (Shaw, 1976, s.33).

Görüldüğü üzere, Tanzimat öncesinde Osmanlı Devleti'nde sosyal yardım ve çocuk koruma politikaları büyük ölçüde vakıflar, mahalle dayanışması, dini kurumlar ve bireysel hayırseverlik gibi geleneksel mekanizmalar aracılığıyla yürütülmüştür. Tanzimat reformları, yalnızca çocukların devlet güvencesi altına alınmasını sağlayan hukuki düzenlemeleri değil, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nde sosyal refah anlayışının dönüşümünü de beraberinde getirmiştir. Geleneksel dayanışma yöntemlerinin yetersiz kalmasıyla Osmanlı Devleti, sosyal politikalarını daha merkezi ve kurumsal bir yapıya dönüştürme ihtiyacı

duymuştur. Tanzimat reformları, çocuk koruma politikalarının yanı sıra devletin sosyal sorumluluklarını da genişleten bir dönüşüm süreci başlatmıştır.

2. Tanzimat'tan Günümüze Sosyal Sorumluluk

Osmanlı Devleti'nde köklü bir değişim sürecinin başladığı Tanzimat dönemi, toplumsal ve hukuki yapıyı dönüştüren bir dönüm noktasıdır. 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı ile hukuki, idari ve toplumsal alanda reformlar çerçevesinde kurumsallaşma süreci başlamıştır. Tanzimat ile beraber başlayan süreçte çocukların eğitim hayatı, sağlığı ve sosyal hayata katılımı ile ilgili pek çok yenilikler geliştirilerek devam etmiştir (Okay, 2002, s.41-45). Bu alanda yetim çocuklarla ilgili ilk resmi düzenleme Aralık 1851'de yayımlanan "Eytam Nizamnâmesi" olmuştur. Bu düzenleme, terekelerin Emval-i Eytam Nezareti tarafından denetlenmesini öngörmüş ve yetimlerin haklarının korunmasına yönelik tedbirler alındığını göstermiştir. Yetimlerin mirastan alacakları payların, bu nezarete devredileceği belirtilmiştir. Ayrıca, bu malların bedestenlerde saklanması ve borçların titizlikle takip edilmesi gerektiği vurgulanmıştır (*Düstur*, Birinci Tertip, H.1289/M.1872, s. 270-275). 1851 tarihinde kurulan Emval-i Eytam İdari Meclisleri sayesinde Eytam Sandığı şeklinde kurularak yetime kalan mal koruma altına alınmış, gerekli hallerde kendisine nafaka da bağlanmıştır. Bunun yanında tereke, rüş, vasilik gibi durumların kaydedilme işlemleri daha sistematik hale de getirilmiştir (Çanlı, 2002, s.65-69).

Bu ilk düzenlemenin ardından, askeri personel ve posta görevlileri gibi devlet memurlarının yetim kalan çocuklarına yönelik de yasal düzenlemeler getirilmiştir (BOA, HR. SYS, 2029/4; MAD, d, 123/38; HR. İD, 5/27; Özcan, 2006, s.104). Özellikle savaşta şehit olan askerlerin geride bıraktığı çocukların ihtiyaçlarının karşılanması için çeşitli fonlar oluşturularak mallarını ve haklarını korumak amacıyla Terekât Müdürlüğü kurulmuştur (Özcan, 2003, s.86-87). Usulsüz işlemlerin iptali, yetim mallarının korunması ve bazı vergilerden muafiyet, Tanzimat sonrası uygulamalarda da sürdürülen önemli politikalar arasında yer almıştır (BOA, DH.MKT, 2221/124, 07.03.1317; DH.MKT, 2214/70, 15.02.1317; KB. MAA. FE, 9/63; 03.10.1923).

1863 senesine gelindiğinde Mithat Paşa'nın öncülüğünde Çocuk **Islahhâneleri** hizmete başlamıştır. İmparatorluk genelinde yaygınlaşan

Islahhâneler sayesinde hem müslüman hem gayrimüslim olan muhtaç çocukların bakım ve gözetimi sağlanmıştır (Düzbakar, 2004, s. 89-90; Yazıcı, 2007, s. 29-32; BOA, İ. MVL, 584/26270; BOA, A. MKT. MHM, 302/67). Bu ıslahhâneler eliyle bakıma muhtaç çocukların özellikle mesleki bir beceriye sahip olarak sosyal hayata katılımlarına katkı sunmak amaçlanmıştır (Ferlibaş, 2013, s. 575). Islahhâneler zaman içerisinde Sanayi Mekteplerine dönüşerek Cumhuriyet döneminde kadar bu alanda bir model işlevi görmüştür (Öztürk, 1999, s. 190-191).

Mithat Paşa'nın kurduğu ıslahhâneler bu sürecin öncüsü olurken, özellikle Sultan II. Abdülhamid döneminde yetim, kimsesiz çocuklar ve yoksullara hizmet veren sosyal yardım kuruluşlarının sayısında belirgin bir artış gözlemlenmiştir (Georgeon, 2012, s.433-438). 1863 yılında, öksüz ve yetim çocukların eğitimi için **Dârüşşafaka** kurulmuştur (Ayhan ve Maviş, 1994, s.7-9). 1873 senesinde “Dârüşşafaka” adını alan kurum ilk olarak “Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye” olarak anılmıştır (Dârüşşafaka, 2000, s.1-3). Ortaya çıktığı günden beri artan yoksul, kimsesiz ve yetim/öksüz çocukların eğitim ve terbiyesini üstlenerek onları topluma kazandırmayı amaçlamıştır (Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye Salnamesi, 1332, s. 3-7). Zaman içerisinde kuruma yönelik rağbetin de artması ile “Darüşşafa-yı İslâmiye” ismiyle İstanbul'da 1873 senesinde bir okul açılmıştır (Dârüşşafaka, 2000, s.13-16). Dârüşşafaka'nın eğitim ve öğretim programı, dönemin ilkokul (ibtidâî), ortaokul (rüşdiye) ve lise (idâdî) düzeyindeki müfredatını kapsayacak şekilde hazırlanmıştır (Ayhan ve Maviş, 1994, s. 7-9).

Dârüşşafaka'nın destekçisi ve kurucusu olan Cem'iyet-i Tedrîsiyye-i İslâmiyye, zamanla gücünü yitirmesiyle Dârüşşafaka tekrar mali sıkıntılar içine düşmüştür. Okulun içinde bulunduğu zor durumu öğrenen Sultan II. Abdülhamid, Dârüşşafaka'yı himâyesine almış ve Maarif Nezâreti aracılığıyla okula 458 lira nakdi yardım yapılmasını sağlamıştır (Engin, 2010, s. 340). Ayrıca Sadrazam Cevad Paşa'nın girişimleriyle, Osmanlı Devleti'nden imtiyaz alan şirketlerin Dârüşşafaka'ya mali destek sağlaması uygulaması başlatılmıştır. Bu düzenlemeler, Dârüşşafaka'nın mali sürdürülebilirliğini sağlamış ve mezunlarının istihdam edilmesine yönelik olanakları genişletmiştir. Cumhuriyet'in ilanından sonra Dârüşşafaka Lisesi olarak hizmet veren

kurum 1955 yılında İngilizce öğretim sistemine geçiş yapmıştır. Dârüşşafaka, günümüzde de babasız ya da hem annesiz hem babasız olan ihtiyaç sahibi çocukları kabul etmeye devam etmektedir.

Osmanlı Devleti'nde savaşların ve ekonomik-siyasi krizlerin etkisiyle artan göç ve dilencilik sorununun çözümü amacıyla Sultan II. Abdülhamid'in 1890 yılında yayınladığı bir irade ile **Dârülaceze**'nin temelleri atılmıştır (Koçu, 1974, s. 29-30). Kimsesiz, engelli, hasta veya çalışamayacak durumda olan kişilerin himâye edilmesi için başlatılan bu girişim, bağışlarla finanse edilmiş ve Sultan II. Abdülhamid'in kişisel katkısıyla hız kazanmıştır (BOA, Y. PRK. ZB, 5/101). 1896 yılında resmî olarak açılan kurum, din ve millet farkı gözetmeksizin Osmanlı tebaasına hizmet sunmuş; müslüman, hristiyan ve musevilere ait ibadethaneleri bünyesinde barındırmıştır (Yıldırım, 1996, s.34; BOA, DH. DACZ, 2/65; DH. DACZ, 2/62). Kurumda ihtiyaç sahiplerinin mesleki eğitime yönlendirilmesi ve sanatla uğraşmaları teşvik edilmiş; bu bağlamda üretilen eserlerin sergilenmesi için özel alanlar oluşturulmuştur (BOA, DH. DACZ, 3/107; BOA, DH. DACZ, 4/3). Kimsesiz bebekler için "İrzahane" adı verilen sütannelerin çalıştığı bir bölüm kurulmuş, erken yaşta bebek ölümlerini önlemek için yoğun çaba sarf edilmiştir (BOA, ZB, 329/106). Zamanla artan yoksulluk ve dilencilik sorunlarına karşı yeni tedbirler alınmış, 1924'te kurumun idaresi İstanbul Belediyesi'ne devredilmiş, 1925'te ise "Men-i Tese'ül Nizamnamesi" çıkarılmıştır. Kurulduğu günden bu yana Dârülaceze, farklı din ve milletlerden 72.000 kişiye hizmet sağlamış, bugün de Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın desteğiyle yardıma muhtaç bireylerin barınma, gıda ve sağlık ihtiyaçlarını karşılamaya devam etmektedir (BOA, Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928), 15/59/18; Erişim Tarihi: 17 Ocak 2025, <https://www.darulaceze.gov.tr/kurulus-amaci/>)

Kimsesiz ve muhtaç kimseler için kurulan Hamidiye-i Etfal Hastanesi'nin ardından 1903 senesinde resmen açılışı yapılan Dârü'l-Hayri Âlî kurumu da müslüman ve gayrimüslim çocukların tahsil gördükleri bir yerdir (Özbek, 1999, s.12). II. Abdülhamid'in öncülüğünde açılan bu kurumda marangozluk, fırıncılık, mücellitlik, kunduracılık, döşemecilik, oymacılık, bahçıvanlık, yaldızcılık, hukkaklık, tatlıcılık ve şekerlemecilik gibi dersler verilmiştir. Kız öğrenciler için ise ev işleri, dikiş, nakış sanatları öğretilmiştir (Ergin, 1996, s.

4248; BOA, MF. MKT, 907/20; BOA, MFT, 883/16). İlerleyen zamanda usul, hendese, coğrafya ve tarih dersleri de müfredata eklenmiştir (BOA, MF. MKT, 800/72; BOA, MF. MKT, 879/38). Okula kayıt olacak çocukların geçimlerini sağlayamayacak kadar fakir olmalarının yanında 10 yaşından büyük olmak, bulaşıcı bir hastalık geçirmemek ve bir zanaatta mahir olmak gibi şartlar aranmıştır (Öztürk, 1999, s.79). Öğrencinin farklı bir zanaata yatkın olduğu fark edildiğinde uygun olan okula nakledildiği görülmüştür (BOA, MF. MKT, 885/43). Böylece, her çocuğun kendi yeteneklerine en uygun eğitimi alması sağlanmıştır. Dâru'l-Hayri Âli, hem eğitim sistemine getirdiği yeniliklerle hem de yoksul ve kimsesiz çocuklara sunduğu fırsatlarla, Osmanlı eğitim ve sosyal yardım tarihinin önemli bir kurumu olarak hafızalarda yer etmiştir.

Osmanlı coğrafyasında gayrimüslim çocuklar için darüleytamlar bulunurken müslüman çocuklar için de bir darüleytam kurma ihtiyacı gündeme gelmiştir. Özellikle savaş ve göçün doğurduğu ihtiyacın da bir getirisi olarak 5 Temmuz 1899 tarihinde Dârüleytam Talimatnamesi ile Müslüman çocuklar için bu tür kurumların temeli atılmıştır (Nuhoğlu, 1993, s.521; As, 2022, s.151). İlki 1914'te İstanbul'da Bebek Yalısı'nda açılmasının ardından 1917 yılına kadar Anadolu'da 49 **Dârüleytamın** kurulduğu, bu kurumlarda çoğu şehit çocuğu olan 5.575 yetimin barındığı ve eğitim aldığı kaydedilmiştir (As, 2022, s.166-167; Kılınç, 2019, s. 217). Çocuklar yaşlarına göre anasınıfı, ilkokul ve sanayi eğitimi veren sınıflara yerleştirilmiş; özellikle sanayi alanında yetiştirilmek üzere eğitim programları oluşturulmuştur (BOA, MF. MKT, 1205/95). Dârüleytamların bütçesi büyük ölçüde bağışlarla karşılanmış, yetim çocukların bir kısmı yurt dışına eğitim için gönderilmiştir (As, 2022, s. 214-216). Dârülaceze gibi diğer sosyal yardım kurumlarıyla iş birliği içinde çalışan dârüleytamlar, Osmanlı'nın farklı din ve milletlere yönelik kapsayıcı sosyal politikalarının bir yansımasıdır. Günümüzde, Osmanlı dönemindeki dârüleytamların doğrudan bir devamı olmasa da, yetim ve ihtiyaç sahibi çocuklara yönelik hizmet sunan çeşitli sosyal destek mekanizmaları faaliyet göstermektedir. Bu kurumlar, Osmanlı'daki dârüleytam geleneğinin modern koşullara uyarlanmış bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

30 Haziran 1921'de, I. Dünya Savaşı'nın etkisiyle artan kimsesiz ve muhtaç çocukların iyi olma hallerine katkı sunmak amacıyla **Himâye-i Etfâl Cemiyeti**

kurulmuştur Sosyal hizmet anlayışını hayata geçiren bu cemiyet öncelikle şehit çocukları ile ardından yetim ve kimsesiz çocuklar ile ilgilenmek üzere faaliyet göstermiştir. Dönemin getirdiği ihtiyaçlara binaen yurt içinde ve yurt dışında hızlı bir şekilde şubeler açarak faaliyet alanını genişletmiştir (Himâye-i Etfâl Cemiyet-i Umûmiyesinin Nizamnâme-i Esasîsi, 1333, s. 3-10). Şehit çocukları başta olmak üzere kimsesiz ve muhtaç çocukları himâye eden cemiyet, bu çocukları yaş, kabiliyet ve tahsil derecelerine göre uygun ticaret veya ziraat okullarına yerleştirmiştir (Sarıkaya, 2007, s.325). Mesleki, kültürel, eğitim ve becerilerinin yanında merkez ve şubelerinde ayrı ayrı olmak üzere yapılan destekleri çeşitlendirmek mümkündür. Nitekim kendi öncülüğünde çocuk bakım kursları, ana bakım evleri, aşevleri, parasız banyo, gündüz bakımevleri, hamile kadınlar için sağlık kuruluşları açmak gibi çocuğa ve aileye yönelik pek çok desteği hayata geçirmiştir (Sarıkaya, 2011, s.119-121). Bu açıdan bakıldığında Himâye-i Etfâl Cemiyetinin sağlık alanından başlayarak sosyal hayatın çoğu yerinde çocuğa, kadına yönelik sosyal yardım faaliyetlerini üstlendiğini söyleyebiliriz.

Himâye-i Etfâl Cemiyeti'nin faaliyetleri, yalnızca yetim ve kimsesiz çocukların bakımı ile sınırlı kalmamış; bu çocukların topluma kazandırılması adına sosyal ve kültürel etkinliklerin düzenlenmesine de odaklanmıştır. Cemiyet, çocukların eğitimine yönelik tiyatro oyunları, sanat sergileri ve edebi yarışmalar gibi etkinlikler organize etmiş, bu etkinlikler vasıtasıyla çocukların bireysel yeteneklerini keşfetmelerine olanak sağlamıştır. Ayrıca çocuklar için yayımlanan dergiler ve süreli yayınlarla çocuk edebiyatının gelişimine katkıda bulunmuştur (Özbek, 2006, s. 103-108). Himâye-i Etfâl Cemiyeti, aynı zamanda ailelerin ekonomik ve sosyal destek almasını sağlayarak çocukların daha iyi koşullarda yetişmelerine katkıda bulunmuştur. Ailelere yönelik rehberlik ve danışmanlık hizmetleri sunulmuş, özellikle annelerin işgücüne katılımını destekleyecek gündüz bakım evleri ve kreşler açılmıştır. Cemiyetin bu girişimleri, sadece çocukların değil, aynı zamanda ailelerinin yaşam standartlarını yükselterek toplumsal refahın artmasına da katkıda bulunmuştur (Sarıkaya, 2011, s.119).

1934 yılının son aylarında Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti, Çocuk Esirgeme Kurumu adını almıştır (Himâye-i Etfâl Cemiyeti'nden Günümüze Türkiye'de

Çocuk Koruma Uygulamaları, 2021, s. 73). Adı değişse de amacı her zaman çocukların hukukunu korumak olan bu kurum nizamnamesince çocukları doğum öncesinden başlayarak çalışma hayatına katılımına kadar himâye etmek, eğitmek ve çocukların her türlü hakkını korumak ile ilgili amaçlar oluşturulmuştur (Konukçu, 2024, s.190-191). Bu amaçları gerçekleştirmek için kendisine bağlı yuva, kreş ve gündüz bakımevi, poliklinik, doğumevi, bakımevi ve hemşire okulu gibi kuruluşlar açılmıştır. Aynı yıl yürürlüğe giren Belediye Kanunu kapsamında belediyelere; yoksul ailelerin ikiz çocuklarına yardım edilmesi, öksüz, kimsesiz ve yoksul çocuklara giyinme, barınma, sağlık ve eğitim desteği sağlanması, çocuk bahçeleri, oyun ve spor yerleri oluşturulması gibi çok çeşitli görevler öngörülmüştür (Belediye Kanunu, Kanun No: 1580, Resmi Gazete Sayı: 1471, Erişim Tarihi: 15.01.2025, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1471.pdf>).

1940-1950 yılları arasında Türkiye'de sosyal hizmet ve çocuk esirgeme alanındaki gelişmeler, Cumhuriyet'in erken dönemlerinde temelleri atılan modern sosyal politikaların devamı niteliğindeydi. Bu dönemde, Himâye-i Etfal Cemiyeti'nin (1934'den itibaren Çocuk Esirgeme Kurumu) faaliyetleri genişletilmiş, çocukların eğitim, sağlık ve güvenlik ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik kapsamlı projeler hayata geçirilmiştir (Karatay, 2007, s.190). Savaş yıllarının ardından gelen ekonomik zorluklara rağmen, çocuk yuvaları, kreşler ve gündüz bakımevleri gibi kurumların sayısı artırılmıştır. Çocukların eğitimi ve sağlığı devletin öncelikli politikaları arasında yer almış; özellikle okul merkezli beslenme ve sağlık programları yaygınlaştırılmıştır (Babalık, 2024, s.120-121). Milli Eğitim Bakanlığı ve Çocuk Esirgeme Kurumu işbirliği ile açılan yatılı okullar, kırsal kesimdeki çocukların eğitime erişimini sağlamayı hedeflemiştir. Aynı zamanda, sağlık alanında yürütülen hijyen kampanyaları ve aşılama programları, çocuk ölümlerini azaltmak için önemli bir rol oynamıştır (Çağlar, 2019, s. 2-3). Bu dönemde geliştirilen politikalar, devletin sosyal sorumluluk anlayışını derinleştirerek çocukların fiziksel, duygusal ve sosyal refahını artırmayı amaçlayan modern sosyal hizmet sistemlerinin devamlılığını sağlamıştır.

Cumhuriyet döneminde atılan adımların bir devamı olarak 1961 Anayasasında çocukların korunması ve sosyal refahlarının sağlanmasına

dair hükümler yer almış, devletin çocuk hakları konusundaki sorumluluğu vurgulanmıştır. Bu dönemde çocukların gerek fiziksel gerekse duygusal olarak korunmasına yönelik yasal düzenlemeler geliştirilmiş, devlet tarafından çocuk bakım ve korunmasına dair yeni hizmetler uygulamaya konulmuştur (Uğur, 2018, s.47-50). Bu süreç, aynı zamanda çocukların eğitimi ve sağlığı gibi temel alanlarda sosyal hizmetlerin güçlendirilmesini de içermektedir. Nitekim 1963 senesinde Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına bağlı olarak Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü hizmete başlamıştır (Erişim Tarihi: 18.01.2025, <https://www.aile.gov.tr/chgm/teskilat-yapisi/kurum-hakkinda/>). Öte yandan, modern çocuk koruma politikaları kapsamında aile yanında bakım ve destek sağlanması önemli bir yerde durmuştur. Bu alandaki ilk adımlardan biri olarak “**Koruyucu Aile**” hizmeti gündeme gelmiş ve 1961 yılında UNICEF ile Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı’nın işbirliğiyle uygulanmaya başlanmıştır. 1961 ile 1983 yılları arasında koruyucu aile hizmetinden yalnızca 989 çocuk faydalanabilmiştir (Bıyıklı, 1983, s. 12).

1983 yılında, 2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu kabul edilerek, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu kurulmuştur. Bu düzenleme, sosyal hizmetlerin toplumun dezavantajlı gruplarına özellikle çocukların iyi olma hallerine yönelik kabul edilen önemli bir adımdır (18059 sayılı Resmi Gazete, 27.05.1983). Aynı dönemde, 743 sayılı mülga kanunda evlat edinme işleminin tam tanımı yapılmamış olsa da, hukuki koşulları açıkça belirlenmiştir. Kanunun üçüncü bölümünde yer alan “Evlat Edinmenin Şartları” başlıklı maddelerde, evlat edinecek kişinin en az 35 yaşında olması ve evlat edindiği kişi ile arasında en az 18 yaş fark bulunması gerektiği ifade edilmiştir (743 sayılı TMK Madde 253 – (Değişik: 16/6/1981983-46/1 md.). Hem evlat edinme hem de koruyucu aile uygulamaları, çocukların aile ortamında büyümesini teşvik eden önemli sosyal politika araçları olarak hayata geçirilmiştir.

1930’lu yıllardan bu yana devlet çıkardığı kanunlar ile korunmaya muhtaç çocukların topluma kazandırılması amacıyla önemli düzenlemeler yapmıştır. 1983 yılına kadar geçen sürede ise hem kamu kuruluşları hem de Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu, çocuklara yönelik politikanın uygulanmasında etkin bir rol oynamışlardır. 1983 sonrasında, sosyal hizmetlerin daha bütüncül

bir yaklaşımla sunulması gerektiği görüşü geniş çapta kabul görmüş ve bu süreç, görevlerin 2011 yılında kurulan Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'na devredilmesiyle tamamlanmıştır (T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Tarihçe, Erişim Tarihi: 18.01.2025, <https://www.aile.gov.tr/bakanlik/hakkinda/tarihce/>). Öte yandan 1989 yılında Birleşmiş Milletler bünyesinde kabul edilen Çocuk Hakları Sözleşmesi, koruyucu aile uygulamalarıyla ilgili önemli düzenlemeler getirmiştir. Sözleşmenin ilgili maddelerinde, çocuğun aile ortamından mahrum kaldığı durumlarda devletin, çocuğa sağlıklı bir yaşam ortamı sağlama yükümlülüğü açıkça ifade edilerek çocuğun etnik, dini ve kültürel tercihlerine saygı gösterilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, 1989, md. 20/I-II-III).

2005 yılında kabul edilen 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu, Türkiye'de çocuk koruma politikalarının en önemli dönüm noktalarından birini oluşturmuştur (Çocuk Koruma Kanunu, Kanun Numarası 5395, Yayınlandığı Resmî Gazete Tarihi 15.07.2005, Sayı 25876). Bu kanun, çocukların ihmal ve istismara uğramalarını önlemeye yönelik geniş kapsamlı bir yapı sunmuştur. Çocuk koruma hizmetlerinin daha etkin ve yaygın hale gelmesi için koruyucu aile uygulamaları yeniden güçlendirilmiş, ayrıca evlat edinme prosedürleri daha kolay erişilebilir hale getirilmiştir. Bu dönemde, çocukların haklarının korunması için hem sosyal hem de hukuki alanda yapılan reformlarla birlikte, devletin sorumlulukları daha da arttırılmıştır (Çocuk Koruma Kanununa Göre Verilen Koruyucu Ve Destekleyici Tedbir Kararlarının Uygulanması Hakkında Yönetmelik, Yayınlandığı Resmi Gazete Tarihi 24.12.2006, Sayı 26386).

Günümüze kadar olan süreçte çocuk hakları ve refahı konusunda eğitim ve sağlık hizmetlerine daha fazla yatırım yapılmış, özellikle dezavantajlı gruplara yönelik hizmetler çoğaltılmıştır. Son yıllarda, çocukların psikososyal gelişimlerinin desteklenmesi amacıyla, çocuk dostu adalet ve çocuk merkezli sosyal hizmet anlayışı benimsenmiştir. 14 Aralık 2012 tarihinde yürürlüğe giren Koruyucu Aile Uygulaması Yönetmeliği (KAY), bu süreci en detaylı şekilde düzenleyen belgedir. Yönetmelikte, koruyucu aile olmak isteyen kişilerin başvuru şartları, yaşları, maddi durumları ve ikametgâhlarının durumu gibi çeşitli kriterler ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır (Koruyucu

Aile Yönetmeliği md. 12. (Tarih: 14.12.2012 Sayı: 28497 R.G.). Bunun yanında Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün ailenin ve çocuğun sağlığı, güvenliği, eğitimi ve iyi olma hali için sunduğu hizmetler de günümüzde geline noktaı anlatan en önemli kurumdur. Özellikle çocuk evleri uygulaması sayesinde muhtaç çocukların bir ev ortamında yetişmesi için gerekli adımlar atılmıştır (Uğur, 2018, s.62-63). Türkiye, uluslararası standartlarla uyumlu politikalar benimsemeye devam etmiş ve çocukların korunmasında devletin rolünü daha da güçlendirmiştir.

SONUÇ

Kimsesiz ve bakıma muhtaç çocukların korunması ve topluma kazandırılması çabası Osmanlı geleneğinde önemli bir yer tutmuştur. Gerek mahalle kültüründeki dayanışma gerekse vakıfların hizmetleri uzun yıllar bu alandaki boşluğu doldurmuştur. Bilhassa kimsesiz çocukların ihtiyaçlarının karşılanması için kurulan vakıfların yanında, başka amaçla kurulan vakıfların şartnamelerinde de yetim ve öksüz çocukların ihtiyaçları kayıt altına alınmıştır. Osmanlı toplumu çoğu zaman ulvi bir gayeye hizmet amacıyla kimsesiz çocukları himâye etmiş ve mahalle kültüründeki birlikle bu çocuklara aile olma gayretini göstermiştir. Hiç şüphesiz bu durumda İslam dininin yetim ve kimsesiz çocukların himâyesi konusundaki emir ve tavsiyelerinin de önemli bir etkisi vardır.

Tanzimat öncesinde mahalle dayanışması ve vakıflar aracılığıyla yürütölen bu süreç, varlıklı ailelerin yoksul çocukları himâye altına aldığı tebennî uygulamasıyla işlevsel hale gelmiştir. Osmanlı hukukundaki tebennî pratiğinin temelinde, çocukların soy bağıını koruyarak onların sağlıklı bireyler olarak yetişmesi ve topluma kazandırılması amacı yatmaktadır. Bu uygulamada ailesi olan çocuklar belli bir süre kendilerini himâye eden ailenin yanında kalır, orada eğitim görerek meslek edinmeye çalışır, kendine yetecek yaşa geldiğinde de ailesinin yanına dönerdi. Kimsesiz veya himâye edecek yakın akrabası olmayan çocukların ise, kendisini himâye eden ailenin yanında daha uzun süre kaldığı anlaşılmaktadır. Özellikle kız çocuklarının evlilik yaşına kadar bu ailelerin yanında kaldığı, aile tarafından çeyizinin hazırlanıp evlendirildiğı örnekler mevcuttur.

Kimsesiz çocukların korunması Tanzimat sonrası dönemde devlet eliyle daha kurumsal bir yapıya kavuşmuştur. Bu dönüşüm, kimsesiz çocukların korunmasına yönelik çabaların bireysel inisiyatiflerden çıkarak merkezi ve kapsamlı bir sosyal politika haline gelmesini sağlamış, böylece yetimlerin topluma kazandırılması daha sistemli bir şekilde yürütülmüştür. Günümüzde ise Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığına bağlı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü, çocuk koruma politikalarının uygulanmasında temel rolü üstlenmektedir. Bakanlık tarafından geliştirilen çocuk evleri, koruyucu aile programları ve e-devlet üzerinden kolaylaştırılan başvuru sistemleri, modern sosyal hizmet anlayışının etkinliğini arttırmaktadır. Bu hizmetler, sadece kimsesiz çocukların fiziksel ve duygusal iyi olma hallerini sağlamakla kalmamakta; aynı zamanda, onlara nitelikli bir eğitim ve geleceğe dair umut sunmayı hedeflemektedir.

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne uzanan kimsesiz çocukları koruma politikaları hem değişim hem de dönüşüm süreçlerini bünyesinde barındıran bir gelişim sergilemiştir. Değişim, Osmanlı Devleti'ndeki çocuk koruma faaliyetlerinin bireysel ve yerel inisiyatiflerden merkezi, hukuki temelli devlet politikalarına evrilmesiyle oluşmuştur. Buna karşılık, dönüşüm, Osmanlı Devleti'ndeki sosyal dayanışma kültürünün modern sosyal hizmet anlayışına adapte edilmesiyle gerçekleşmiştir. Vakıf sistemleriyle temellenen toplumsal sorumluluk bilinci, Cumhuriyet döneminde koruyucu aile, çocuk evleri ve sosyal hizmet programları gibi uygulamalarla yeniden biçimlenerek varlığını sürdürmüştür. Böylece, çocuk koruma politikaları kurumsal yapısı değişirken, sosyal sorumluluk anlayışı dönüşerek bugüne taşınmıştır. Bu tarihsel süreklilik, geçmişin mirası ile modernleşmenin getirdiği yenilikleri harmanlayan bir sosyal politika örneği olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA),
BOA, Cevdet Adliye (C. BLD), 18/854.
BOA, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH. MKT.), 1986/70.
BOA, DH. MKT, 1141/47.
BOA, DH. MKT, 2480/113.
BOA, DH. MKT, 251/19.
BOA, DH. MKT, 2568/15.
BOA, DH.MKT, 2221/124.
BOA, DH.MKT, 2214/70.
BOA, Hariciye Nezareti İdare (HR. İD), 5/27.
BOA, Dahiliye Nezareti Dârülaceze Müdüriyeti (DH. DACZ.), 2/65.
BOA, DH. DACZ, 2/62.
BOA, DH. DACZ, 3/107.
BOA, DH. DACZ, 4/3.
BOA, Hariciye Nezareti Siyasi (HR. SYS), 2029/4.
BOA, İrade Meclis-i Vala (İ. MVL), 584/26270.
BOA, Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928), 15/59/18.
BOA, Kıbrıs Milli Arşivi Fetva Eminliği Evrakı (KB. MAA. FE), 9/63.
BOA, Maliyeden Müdevver Defterler (MAD, d), 123/38.
BOA, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT), 907/20.
BOA, MF. MKT, 800/72.
BOA, MF. MKT, 879/38.
BOA, MF. MKT, 885/43.
BOA, MF. MKT, 1205/95.
BOA, MF. MKT, 883/16.
BOA, Mühimme Kalemi Evrakı (A. MKT. MHM), 302/67.
BOA, Nüfus Defterleri (NFS.d), 1143.
BOA, Yabancı Arşiv Makedonya (YB.021.), 120/493.
BOA, Yıldız Zaptiye Nezareti Maruzatı (Y. PRK. ZB) 5/101.
BOA, Zabtiye Nezareti Evrakı (ZB.), 329/106.

İstanbul Kadı Sicilleri

- Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil* (H. 1077 / M. 1666 - 1667) C.17, Rifat Günalan, İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.
Beşiktaş Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 966-968/M. 1558-1561) C.42, çev. Yılmaz Karaca, Sinan Satar, İstanbul: İSAM Yayınları, 2019.
Davud Paşa Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1196-1197/M. 1782-1783), C.79, çev. Rasim Erol, Sabri Atay, İstanbul: İSAM Yayınları, 2019.

Davud Paşa Mahkemesi 5 Numaralı Sicil.

Galata Mahkemesi 114 Numaralı Sicil (H. 1083-1085 / M. 1672-1674), C.54, çev. Rifat Günalan, Mehmet Akman, İstanbul: İSAM Yayınları, 2019.

Galata Mahkemesi 580 Numaralı Sicil (H. 1221-1222 / M. 1806-1808), C.84, çev. Yılmaz Karaca, Mümin Yıldıztaş, İstanbul: İSAM Yayınları, 2019.

İstanbul Mahkemesi 154 Numaralı Sicil (H. 1237-1246 / M. 1822- 1831), C. 88, çev. Abdullah Sivridağ, Mustafa Yilmazi, İstanbul: İSAM Yayınları, 2019.

Rumeli Sadâreti Mahkemesi 272 Numaralı Sicil (H. 1171-1172/M. 1758) C. 74, çev. Salih Kahriman, Mümin Yıldıztaş, İstanbul: İSAM Yayınları, 2019.

Araştırma Eserleri

Akbaş, E. (Ed.) (2021). *Himâye-i Etfâl Cemiyeti'nden Günümüze Türkiye'de Çocuk Koruma Uygulamaları*. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı.

As, İ. (2022). *Bir Sosyal Hizmet Kurumu Olarak Dârüleytam*. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.

Ayhan H., Maviş, H. (1994). Dârüşşafaka. *DİA*, C.9, 7-9.

Bayrak Ferlibaş, M. (2013). Bir Sosyal Sorumluluk Projesi: Tuna Vilayeti Islahhâneleri. *Belleten*, 77(279), 2013, 573-636.

Belediye Kanunu, Kanun No: 1580, Resmi Gazete Sayı: 1471, Erişim Tarihi: 15.01.2025, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1471.pdf>

Berber Babalık, B. (2024). II. Dünya Savaşı Yıllarında Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Çocuk Esirgeme Kurumu Faaliyetleri. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 111-126.

Berki, Ş. (1973). Evlad Edinmede Miras. *Prof. Dr. Kemal Fikret Arıka Armağan*, Ankara: Sevinç Matbaa, 21-36.

Bıyıklı, L. (1983). Koruyucu Aile Bakımı. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 16(1), 11-15.

Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, 20.11.1989.

Canan, İ. (1991) Vakıfların Çocuğun Korunmasına Yönelik Fonksiyonel Yapıları. *Aile ve Toplum*, 1(2), 56-62.

Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Salnamesi. Dersaadet: Matbaa-i İslamiye, Dersaadet, 1332.

Çağlar, D. (1982). II. Atatürk ve Cumhuriyet Devrinde Korunmaya Muhtaç Çocuklara Sağlanan Bakım ve Öğretim Olanakları. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 15(2), 1-21.

Çanlı, M. (2002). Eytam İdaresi ve Sandıklar (1851-1926). *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 57-74.

Çiftçi, C. (2003). Osmanlı Döneminde Bursa'da Eytam Keseleri. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(5), 81-96.

Çocuk Koruma Kanunu, Kanun Numarası 5395, Yayınlandığı Resmi Gazete Tarihi 15.07.2005, Sayı 25876.

- Çocuk Koruma Kanununa Göre Verilen Koruyucu Ve Destekleyici Tedbir Kararlarının Uygulanması Hakkında Yönetmelik*, Yayımlandığı Resmi Gazete Tarihi 24.12.2006, Sayı 26386.
- Dârüşşafaka Türkiye’de İlk Halk Mektebi: Dârüşşafaka Nasıl Doğdu, Ne Hizmetler Etti, Nasıl Yaşıyor?*. (Kantar, M. Haz.), İstanbul: Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, 2000.
- Dârülaceze Kuruluş Amacı, Erişim Tarihi: 17.01.2025, <https://www.darulaceze.gov.tr/kurulus-amaci/>
- Dönmez, K. (2006). Nesep. *DİA*, 32, 573-575.
- Düstur*, Birinci Tertip, C. I, İstanbul; Ankara: Başvekalet Neşriyat ve Müdevvenat Dairesi Müdürlüğü, H.1289/M.1872.
- Düzbakar, Ö. (2004). Kimsesiz Çocuklar ve Çocuk Haklarının Korunmasına İlişkin Bursa Şer’iyye Sicillerine Yansıyan Örnekler. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(6), 87-95.
- Engin, V. (2010). II. Abdülhamid ve Çocuklar. *II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul*, İstanbul: Avrupa Kültür Başkenti, 336-346.
- Ergin, O.N. (1996). Dârülhayr-i Alî. *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat, 1966.
- Faruqi, S. (1994). *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*. (Kalaycıoğlu N. çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Georgeon, F. (2012). *Sultan Abdülhamid*. (Berktaş A. çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gürer, A.Ş ve Bay, A. (2013). *Osmanlı Toplumunda Beslemelik Kurumu*. Ankara: Ankara Birleşik Dağıtım.
- Himâye-i Eftâl Cemiyet-i Umûmiyesinin Nizamnâme-i Esasîsi*, İstanbul, 1333.
- Karatay, A. (2007). *Cumhuriyet Dönemi Korunmaya Muhtaç Çocuklara İlişkin Politikanın Oluşumu*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Kılınç, M. (2019). Dârüleytamlarda Yürütülen Mesleki Teknik Eğitim Uygulamaları. *Atatürk Yolu Dergisi*, 64, 211-228.
- Koçu, R.E. (1974). *Dârülaceze (1895-1974)*. İstanbul: İnkılap ve Aka Basımevi.
- Koç, B. (2007). Osmanlı İslahhânelerinin İşlevlerine İlişkin Bazı Görüşler. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (2), 36-50.
- Koruyucu Aile Yönetmeliği, Resmî Gazete, 14.12.2012 Sayı: 28497.
- Konukçu, C.K. (2024). *Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu (1923-1981)*. Çanakkale: Paradigma Akademisi.
- Koçer, H. (1991). *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Kurt, A. (1994). İslam’ın Koruyucu Aileye Bakışı. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(6), 177-186.

- Kurt, A. (1992). Tanzimat Döneminde Koruyucu Aile Müesseseleri. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları.
- Kurt, A. (2013). *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*. Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Nuhoğlu, H. (1993). *Dârüleytam. DİA*, C. VIII, 521.
- Okay, C. (2002). Son Dönem Osmanlı Toplumunda Çocuk (1850-1900). *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 41-56.
- Okur Gümrükçüoğlu, S. (2022). *Osmanlı Devleti'nde Evlat Edinme ve Koruyucu Aile Karşılaştırmalı Bir İnceleme*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Özbek, N. (2006). *Cumhuriyet Türkiye'sinde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Özbek, N. (1999). II. Abdülhamit ve Kimsesiz Çocuklar Dârülhayr-i Âli. *Tarih ve Toplum Dergisi*, 182, 1999, 11-20.
- Özcan, T. (2006). Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himâyesi ve Eytam Sandıkları. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14, s.103-121.
- Özcan, T. (2003). *Osmanlı Para Vakıfları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öztürk, C. (1999). Osmanlıda Bir Mesleki Eğitim ve Çocuk Esirgeme Kurumu: Dârülhayr-i Âli. *Milli Eğitim Dergisi*, 143, 76-84.
- Öztürk, C. (1999). İslahhâne. *DİA*, C.19, 190-191.
- Öztürk, N. (1991). Aile Vakıfları. *Türk Aile Ansiklopedisi*, C.3, Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- Shaw, S. (1976). *History Of The Ottoman Empire and Modern Turkey*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sarıkaya, M. (2007). Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Bir Sosyal Hizmet Kurumu: Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 34, 321-338.
- Sarıkaya, M. (2011). *Türkiye Himâye-iEtfal Cemiyeti (1921-1935)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Şimşek, A. (2021). Osmanlı Hukuk Sisteminde Yetimlerin Himâyesi ve Maddi Haklarının Korunması -Kurumsal Süreç. *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, 89-126.
- Uğur, Ç.S. (2018). *Türkiye'de Çocuk Koruma Politikaları: Sosyal ve Ekonomik Destek Hizmetinin Rolü*. Uzmanlık Tezi, Ankara: T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı.
- Yazıcı, N. (2007). Osmanlı'da Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 48 (1) 1-46.
- Yıldırım, N. (1996). *İstanbul Dârülaceze Müessesesi Tarihi*. İstanbul: Dârülaceze Vakfı. 18059 sayılı Resmî Gazete, 27.05.1983.
- 743 sayılı Türk Medeni Kanunu, Değişik: 16/6/1983- 2846/1.